

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî ve Hilyetü'l-Evliyâ Adlı Eseri Bağlamında “Mesel” Örnekleri

AHMET TURAN YÜKSEL¹ SALİH DOĞAN²

¹ Prof.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye atyuksel@hotmail.com
(Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)

² Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi Konya, Türkiye salihdogan1@hotmail.com

Geliş Tarihi / Received Date : 05.11.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date : 20.12.2022

Yayın Tarihi / Published Date : 31.12.2022

Atıf / Cite as

Yüksel Ahmet Turan - Doğan Salih. “Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak el-İsfahânî ve Hilyetü'l-Evliyâ Adlı Eseri Bağlamında “Mesel” Örnekleri”. *İstem* 20/40 (2022): 337-354. <https://doi.org/10.31591/istem.1222879>

Öz

Ebû Nuaym önde gelen İslâm âlimleri arasında yer almaktadır. Kaynaklar kendisinden Tâcu'l-Muhaddisîn, el-İmâmu'l-Celîl, el-Hâfizu'l-Kebîr, eş-Şeyh, Müverrih ve Muhaddisu'l-Asr şeklinde bahsetmiştir. Konumuzun ana mihrini oluşturan ve 800 kadar zâhid ve sūfinin hayatlarına yer verilen Hilyetü'l-Evliyâ'sı alanının en güzel örneklerinden birisidir. Bu eserde kitabının hacmini genişletmemek amacıyla sadece meşhur zâhidleri ele almıştır. Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ'daki malumatın çoğunu üstadlarından ve muasırı diğer ulemadan derlemiş, az bir kısmını da Buhârî ve Müslim'in başını çektiği hadis kaynaklarından aktarmıştır. Müellifimizin eserinde karşımıza çıkan meseller günlük hayatımızda hemen her alanda muhatap olunan bir konudur. Hz. Peygamber, Arap dilinin en üst düzeyde konuşulduğu bir toplumda dünyaya gelmiş ve yetişmiştir. Bu sebeple Arapça'nın inceliklerine vakıf olup konuşmalarında zaman zaman mesellere yer verirdi. Bu noktada da ihtiyaçtan fazla konuşmaz ve göstermelik hareketlere asla başvurmazdı. Resûlullah'ın konunun daha iyi anlaşılması ve kavranması amacıyla meselleri kullandığı malumdur. Burada Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-Evliyâ adlı eserinde yer alan mesellere dair bazı örnekler verilmiştir. Makale yazılırken Ebû Nuaym'ın hayatı ile ilgili olarak hazırlanmış olan klasik kaynaklar taranmakla birlikte interaktif ortamdaki programlar da çalışma konumuz olan mesellere ulaşmamız konusunda büyük katkı sağlamıştır. Mesellerin daha iyi ve doğru anlaşılması bağlamında gerekli görülen hususlarda kısa izahlara da makalede yer verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Nuaym el-İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ, Mesel, İsfahan, Mümin.

Abstract

Abu Nuaym Ahmad b. Abdillah b. Ishaq al-Isfahani and Examples of “Parable” in the Context of His Work Called Hilyatu'l-Awliya

Abu Nuaym is among the leading Islamic scholars. The sources refer to him as "the crown of the muhaddiths", as he is one of the leading scholars in the field of hadith. They refer to him as a "muverrih" because of his works on the science of history, and as "great imam", "great hafiz", "superior in terms of memory and memorization", "sufi who combines fiqh and mysticism" due to his other characteristics. Abu Nuaym deals with the lives of around 800 ascetics

and sufis in Hilyatu'l-Awliya. Abu Nuaym stated that the zahids he introduced were famous personalities and that the work would be longer if non-famous people were included in the book. Abu Nuaym compiled most of the information in Hilyatu'l-Awliya from his teachers and contemporary scholars, and transferred some of them from hadith books, especially the works of Bukhari and Muslim. From time to time, the Prophet Muhammad (PUH) used narrative techniques such as similes, metaphors and allusions in order to effectively convey his messages to his interlocutors. The parable, which allows the interlocutors to understand the subject better and to express the subjects in a concrete way, is one of the forms of expression that forms the style of the Prophet Muhammad (PUH). In this article, some of the examples of parables in Abu Nuaym al-Isfahani's Hilyatu'l-Awliya are given. While writing the article, the classical sources prepared about the life of Abu Nuaym were searched, the programs in the interactive environment also contributed greatly us to reach to the parables that are our subject of study. Brief explanations of the issues deemed necessary in the context of a better and more accurate understanding of the parables were also tried to be included in the article.

Keywords: Abu Nuaym al-Isfahani, Hilyatu'l-Awliya, Parable, Isfahan, Believer.

Giriş

Ebû Nuaym el-İsfahânî hadis, fıkıh tarih ve tasavvuf başta olmak üzere İslam ilimlerinin pek çok dalında öne çıkan âlimlerinden birisidir. Ebû Nuaym gerek ilmi şahsiyeti ve gerekse de eserleriyle meseller konusunda oldukça dikkat çekmektedir. Bu makalede yer verdiğimiz eserleri arasında geçen Hilyetü'l-Evliyâsı'nda araştırma konumuz olan mesellere dair oldukça zengin örnekler sunmaktadır. Söz konusu eserde mesellere dair yer verdiği gerek hadis ve gerekse de sahabe kavilleriyle ortaya konulan benzetmeler eserini bu alanda benzerleri arasında çok özel bir yere konumlandırmaktadır. Bu çalışmamızda Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve Hilyetü'l-Evliyâsı'ndaki mesel örneklerinden bir kısmına değinilecektir.

1. Ebû Nuaym Ahmed b. İshak el-İsfahânî'nin Yaşamı

Araştırmamızın ana mihrini oluşturan Hilyetü'l-Evliyâ'nın müellifi olup İsfahanlı, Şafii mezhebine mensup ve dedesi Mihrân'ın nisbesini alan Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh ¹ çok yönlü İslâm alimlerinden birisidir. Nitekim tasavvuf alanında da eserler vermiştir. Gözlerinde şaşılık da bulunan Ebû Nuaym, kabul edilen görüşe göre 330/942 veya 334/946 yılında değil, 336/948'de İsfahân'da dünyaya gelmiştir.²

430/1038 yılında, doğduğu şehir olan İsfahan'da vefat eden Ebû Nuaym, Tabakât kitaplarında tasavvuf, hadis ve tarih alanlarında önde gelen isimlerden birisi olarak tanımlanır. Bununla birlikte onun daha çok bir tasavvuf tarihçisi şeklinde telakki edilmesi daha uygundur. Nitekim tasavvuf erbabını zikreden eserlerde adına yer verilmediği görülmektedir.³

2. Ebû Nuaym'ın İlmî Şahsiyeti

Ebû Nuaym'ın ilmi kişiliğini tanımlayan en önemli nokta, kaynakların kendisinden Tâcu'l-Muhaddisîn, el-İmâmu'l Celîl, el-Hâfîzu'l-Kebîr, eş-Şeyh ve Mu-

¹ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1282) thk: İhsân Abbâs, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân* (Beyrut: Dâru's-Sakâfe, 1968), 1/91.

² Osman Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/201.

³ Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", 10/202.

haddisu'l-Asr şeklinde bahsetmiş olmasıdır.⁴ İlk eğitimini babasından alan müellifimiz, aynı zamanda 430 civarında şeyhten aldığı icâzetle ilmi kişiliğinin oluşmasında büyük mesafeler kat etmiştir. Nitekim bizzat *Mu'cemu's-şuyûh*'unda kendilerinden icâzet aldığı şahsiyetlere yer vermiştir.⁵

İlimle iştigal eden bir ailede yetişmiş olması sebebiyle Ebû Nuaym, küçük yaşlarda ilim tahsiline başlamıştır. Tahsil hayatı boyunca İsfahan'da Ebû'ş-Şeyh ve İbnü'l-Mükrî'nden hadis tedris etmiştir. Aynı şekilde Hayseme b. Süleyman, Ebû'l-Abbas el-Esam ve İbn Dâse gibi muhaddislerden hadis öğrenmiştir. Hatta talebû'r-rihle fi'l-ilm bağlamında 355/966'da farklı bölgelere yolculuklar yaptığı bilinmektedir. İsfahan dışındaki çok sayıda âlimden alınan icazetler bunun en güzel delilidir.⁶

Yukarıda da işaret edildiği gibi Ebû Nuaym'ın farklı ilim alanlarında liyakat sahibi olması sebebiyle tabakâtlarda ayrıca "müverrih", "büyük hâfız", "büyük imam", "hıfz ve zabt bakımından üstün", "fıkıh ve tasavvufu birleştiren sûfî" şeklinde tavsif edilmiştir. Hatta Zehebî (ö.748/1348) onu tanımlarken "asrın muhaddisi ve sûfisi" ifadesini kullanmıştır.⁷

Diğer taraftan fakih, müfessir, mütekellim ve mukrî olarak tavsif edilen⁸ Ebû Nuaym, Hz. Ömer döneminde fethedilen ve zamanın önde gelen ilim merkezleri arasında yer alan İsfahan'da ilmi şahsiyetini oluşturmuştur. İsfahân aynı zamanda tabii güzellikleri ve bereketli toprakları ile de öne çıkan önemli bir İslâm beldesi idi.⁹

Ebû Nuaym'ın ilmi hayatında önemli bir yere sahip olan İsfahan ve civarı özellikle Hanbeliler ve Eşariler (Şâfiiler) arasında ileri seviyede olan mezhep taassubu nedeniyle farklı çekişmelere sahip olan bir bölgedir.¹⁰ Bu kavgaların kimi zaman tehlikeli boyutlara ulaştığı görülmektedir. Öyle ki tabakât müelliflerinden Şa'ranî (ö. 973/1565)'nin iddiasına göre müellifimiz bu kavgalardan dolayı doğup yetiştiği İsfahan'dan sürgün edilerek muhaliflerince hayatına son verilmiştir.¹¹

Müellifimiz tahsil hayatının akabinde hoca olarak ilim hayatına devam etmiştir. Bu noktada Âli isnad vasfı ders halkalarına rağbeti artırmıştır. Öyle ki çok sayıda hadis hafızıyla buluşmuş ve seksen kadar öğrenci olduğu rivayet edilmektedir.¹² Târîhu Bağdâd adlı eseriyle meşhur olan Hatib el-Bağdâdî (ö.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347) Zehebî, *Tezkîratu'l-huffâz* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, ts.), 3/1093-1094; Ahmet Tobay, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1997), 81-82.

⁵ Mustafa Dönmez, "Ebû Nuaym ve et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1, 324; Yusuf Ziya Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 158; Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", 10/201.

⁶ Zehebî, *Tezkîratu'l-huffâz*, 3/1094.

⁷ Tobay, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri", 81.

⁸ Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*, 54-61.

⁹ Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*, 31.

¹⁰ Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", 10/202; Keskin, *Ebu Nu'aym el-İsfahânî*, 33.

¹¹ Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*, 33.

¹² Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*, 61.

463/1071) talebeleri arasında başta gelen isimdir.¹³

3. Ebû Nuaym'ın Eserleri ve Hilyetü'l-Evliyâ'sı

Hadis, tasavvuf, kelim ve tarih gibi farklı alanlarda eser veren Ebû Nuaym'ın en dikkat çeken kitabı Hilyetü'l-Evliyâ'dır. Burada öncelikle müellifimizin diğer eserlerini kısaca tanıtacak ve sonra da konumuzun kaynağı olan kitabını ve mesel örneklerini ele alacağız.

3.1. Delâilü'n-Nübüvve

Resûlullah'ın peyamberliğini ispat etmek üzere telif edilmiş olup, konuyla ilgili olağanüstü olaylara dair rivayetleri cem eden bir eserdir. Önce 1320/1907'de Haydarâbâd'da, arkasından da 1397/1977'de Halep'te basılmıştır.¹⁴

3.2. Zikru Ahbâri İsfahân

Aynı zamanda Târîhu İsfahân olarak da bilinen bu eser, İsfahân bölgesi konusunda diğer bütün eserlere kaynaklık yapmıştır. Bu kitapta müellif, Arap olmayan milletler ve özellikle İranlılar'ın fezâiline dair hadis formatında nakledilen rivayetlerle şehrin kurulmasından fethine ve tabii hususiyetleri hakkında malumat vermiştir. Ayrıca öncelikle hadis âlimlerinden başlayarak İsfahanlı ulemayı alfabetik olarak kaydetmiştir. Bir metot olarak da ele aldığı âlimin İsfahan'a geliş, ayrılma ve ölüm tarihleri konularına yer vermiştir.¹⁵

3.3. Ma'rifetü's-Sahâbe

Müellif, eserin telif sebebi olarak Ashâb-ı Kirâmla ilgili menkıbe, onların derece ve mertebelerini öğrenme arzusu içinde olması şeklinde açıklamıştır. Bu anlamda eserinde ashaba dair menkıbelere fazlaca yer vermiştir.¹⁶

Sahâbeye ve İslâm dini açısından sahabenin önemine dair bilgiye yer verilen eser,

aşere-i mübeşşere ve isimleri Muhammed olan sahabeyle devam etmektedir. Akabinde alfabetik olarak diğer ashabın hayatları ele alınmıştır.¹⁷

3.4. Kitâbü'd-Duafâ

Bu eser İbn Hacer'in kaydına göre el-Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi Müslim adlı eserine mukaddime şeklinde telif edilmiştir. Burada 289 zayıf râvi ele alınmış olup, 1405/1984'de Fârûk Hamâde tarafından neşredilmiştir.¹⁸

3.5. Sıfatü'l-Cenne

Ali Rızâ Abdullah'ın tahkik ettiği ve iki cilt olarak 1407-1408/1987-1988 yılları arasında Dimaşk ve Beyrut'ta neşredilen bu eserde cennet ve cennet ha-

¹³ Tobay, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri", 83.

¹⁴ Yunus Şevki Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/117.

¹⁵ Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", 10/203.

¹⁶ Tobay, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri", 82.

¹⁷ Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*, 101-105.

¹⁸ Ebû Nuaym, *Kitâbu'd-du'afâ*, thk. Fârûk Hamâde, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1432/2010.

yatına dair 454 hadise yer verilmiştir.¹⁹

3.6. Fazîletü'l-Âdilîn

Adalet ve âdil kimselere dair sahih, zayıf ve mevzu olmak üzere otuz yedi hadisi içeren bir risâledir. Buradaki rivayetleri Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî Tahrîcü ehâdisi'l-âdilîn adıyla değerlendirmiştir.²⁰

3.7. el-Müsnedü'l-Müstahrec Alâ Sahîhi Müslim

Söz konusu eser Türkiye (Bursa), İngiltere, Suriye ve Mısır'daki kütüphanelerde yazma halinde yer almaktadır.²¹

3.8. Kitâbü Tıbbî'n-Nebî

Müellifin bu eseri, Resûlullah'ın tıp ile ilgili başta Kütüb-i Sitte olmak üzere değişik kaynaklarda geçen hadisleri derleyerek oluşturmuştur. Ancak söz konusu eser, asıl nüshasına dair ihtilaflardan dolayı araştırma mevzusu haline gelmiştir.²² Resûlullah'ın tıba dair öneri ve uygulamalarını içeren eserin²³ Antalya (Akseki) ile Adana kütüphanelerinde birer nüshası yer almaktadır.

3.9. Tesbîtü'l-İmâme ve Tertîbü'l-Hilâfe

Bu eser aynı zamanda el-İmâme ve el-İmâme ve'r-red ale'r-Râfıza isimleriyle de bilinmektedir. Müellif bu eseri kaleme alma maksadını farklı fırkaların imâmete dair siyasî tercihlerine delil sadedinde en faziletli sahâbîyi belirlemek isterken fikir ayrılıklarına maruz kaldıklarını; kendisinin bu anlaşmazlığı ortadan kaldırmak olduğunu ifade etmiştir. Toplam 225 rivayetin geçtiği eser İbrâhim Ali et-Tihâmî tarafından Beyrut'ta 1497/1986'da yayımlanmıştır.²⁴

3.10. Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ

Müellifimiz ile özdeşleşen eseri Hilyetü'l-Evliyâ'dır. Bu eserin telif edilme amacı zâhidleri hedef alan suçlamaların yersiz olduğunu ortaya koymak, ilgili sûfilerin iddiaların aksine İbâhî ve Hulûfî fırkalardan tümüyle beri olduklarını belirlemek ve aynı zamanda fazilet sahibi zâhidlerin biyografilerini ortaya koyarak söz konusu ithamların mümkün olmadığını gözler önüne sermektir.²⁵ Eserin müellif henüz hayattayken bile çok değer gördüğü bilinmektedir. Öyle ki bu eser müellifin ölümünden önce Nişabur'a götürülüp dört yüz dinar karşılığında satılmıştır.

Mevcut bilgilere göre Ebû Nuaym bu eserin telifini Zilhicce 422/1031'de

¹⁹ Ebû Nuaym, *Sıfatü'l-cenne*, thk. Ali Rıza Abdullah, Dâru't-Türâs, Beyrut, 1406/1986.

²⁰ Eserin iki değişik baskısı vardır. Birincisi; Meşhur Hasan Selman'ın tahkikiyle 1418/1997 yılında Daru'l-Vatan tarafından Riyad'da basılmıştır. İkincisi de Avvâdu'l-Halef tahkikiyle Dâru İbni'l-Esir tarafından 1418/1997 yılında Kuveyt'te basılmıştır.

²¹ Tobay, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri", 85.

²² Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*, 112-117.

²³ Tıbbu'n-Nebevî adlı eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dönmez, "Ebû Nuaym ve et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine", 329.

²⁴ Bu ve *Hilyetü'l-Evliyâ* dışında müellifimizin diğer eserleri için bkz. Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", 10/203.

²⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliya*, çev. Hüseyin Yıldız - Hasan Yıldız (Ocak Yayıncılık, 2015), 1/3-4.

bitirmiştir. Metot olarak yer verilen zevâtın özellikle zühd ve takvâsından söz edilen Hilyetü'l-Evliyâ bu özelliğiyle tasavvufun başlıca kaynağı özelliğine sahip olmuştur. Eserde yer verilen rivâyetler senedleriyle birlikte zikredilmiştir. Ayrıca eserde garîb hadisler yer verilmesi diğer kaynaklarda yer almayan malumat açısından muhaddisler tarafından büyük bir önemin atfedilmesine sebep olmuştur. Müellifimizin eserini telif ederken müracaat ettiği kaynakların çoğu belirlenemediği için eserde yer alan malumatın bir kısmıyla diğer eserlerde karşılaşılamamıştır.²⁶

Hilye incelendiğinde 800 kadar zâhid ve sūfinin hayatlarına yer verildiği görülmektedir. Ebû Nuaym bu eserinde kitabının hacmini genişletmemek amacıyla sadece meşhur zâhidleri ele almıştır. Müellifimiz, Sülemî'nin Tabakâtı'nın aksine İbrâhim b. Edhem gibi ilk dönem zâhidlerinin yerine eserine öncelikle Râşid Halifeleri ele alarak başlamıştır. Daha sonra da Cennetle müjdelenmiş ashab-ı kiramın hayatına yer vermiştir. Devamında ise Suffe Ashabı, hanım ashab; Medine, Kûfe ve Şamlı bazı tâbiûn zâhidleri, tebe-i tâbiîn ulemâsı ile İsfahânî bazı âbid ve zâhidler hakkında bilgi vermiştir. Nihayet kitabın bir kısmında da tafsilata girilmeden sadece isimleri zikredilen sūfiler dikkat çekmektedir.²⁷

Bu esere ilgili olarak İslam âlimlerinin övgü ifade eden cümleleri dikkate şayandır. Örneğin Silefî'nin "Onun gibi bir eser yazılmamıştır"²⁸ sözlerine ilave olarak İbn Hallikan, "Onu en güzel eserlerden biri" olarak tavsif etmiştir.²⁹ İbn Teymiye Hilye'nin güvenilir rivayetler ihtiva ettiğini ifade etmekle³⁰ birlikte tenkit bağlamında eserde zayıf ve mevzû hadislerin mevcut olduğu iddiasını da ileri sürmüştür. Diğer âlimlerin de eserle ilgili öncelikli tenkit noktası müellifin Hilye'de mevcut bir takım mevzû hadisleri ifade ve tahriç etmemesidir. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) müellifimizi bu noktada eleştirenlerden en başta gelenidir.³¹

Müellifimizin Hilyetü'l-Evliyâ adlı eserindeki mesel örneklerine geçmeden önce mesel kelimesinin lügat ve kavram anlamı ile Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde mesel kavramı üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

4. Lügat Anlamıyla Mesel

Temsil kelimesinin geldiği م-ث-ل kökü, bir şeyi başka bir şeye benzetme manasındadır. Bu kök, Arapça taf`il babında مَثَل "benzetmek, bir şeye sanki bakıyormuşçasına şekil vermek³² ve birşeyin benzerini yazıyla ya da başka bir

²⁶ Osman Türer, "Hilyetü'l-Evliyâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/51-52.

²⁷ Tobay, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri", 85.

²⁸ Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", 10/51-52.

²⁹ Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*, 198-199.

³⁰ Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", 10/51-52.

³¹ Keskin, *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*, 199-206.

³² Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim (711/1311) İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), 6/4135; Murtaza Muhammed b. Muhammed (1205/1791) Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min* →→

yolla tasvîr etmek" gibi manalara gelmektedir.³³ Bir hadiste yer alan لَا تَمَثِّلُوا بِنَامِيَةِ اللَّهِ ifadesi "Allah'ı mahlûkatına benzetmeyin" anlamındadır.³⁴ Bu bağlamda temsîlin, bir nesnenin bir başka nesneye benzetilmesi anlamında olduğunu ifade etmek mümkündür. Diğer bir rivayette azabın en çetini ile muhatap olacak şahısla alakalı olarak "tasvîr eden" manasında مُمَثِّلٌ مِنَ الْمُثَلَّلِينَ ibaresi dikkat çekmektedir.³⁵

Bu arada Ragıb el-İsfahânî meseli "açıklamak amacıyla benzeri hakkında söylenen söz" şeklinde tarif etmiştir. Etimolojisine dair farklı fikirler ortaya atılan meselin "örnek" manasına gelen misalden, "dikilmek" manasına gelen müsulden veya "benzeşmek" anlamındaki temâsülden gelmiş olması da imkân dâhilindedir.³⁶

Kısacası, Arap dili açısından kullanıldığı kalıba göre "mesel" kelimesinin birçok manaya geldiği ifade edilebilir.

5. Kavram Anlamıyla Mesel

Temsîl, bir sözün hülâsa edilmesi, kastedilen anlamın kısaca dile getirilmesi ve birçok durumdan elde edilmiş her iki şekilden birisinin diğerine benzetilmesi olarak tarif edilmiştir. Az sözle çok anlam ifade etmeyi mümkün kılan temsil, istiârenin bir türüdür. Kavram olarak ise mesellerin güçlü tasvir ihtiva etmesi, veciz olması, kulağa hoş gelmesi gibi özelliklerinden dolayı toplum tarafından kabul gören, yaygın bir şekilde nesilden nesile aktarılan, yaşanmış bir tecrübeye dayanan, dilden dile nakledilirken lafzı değişmeyen, çoğu zaman gerçek anlamından daha çok mecaz anlamı kastedilen ve benzetme amacıyla söylenen kalıplaşmış ifadeler şeklinde hülâsa edilmesi mümkündür.³⁷

Râğıb İsfâhânî (ö. 425/1033)'nin kaydettiğine göre (مثل) "mesel" maddesi, "musûl" (مَوْثُلٌ)'dan türemiş olup iki tür kullanımı söz konusudur. Birincisi, telaffuzu "mesel" (م ث ل) biçimindedir ve "şibh-şebeh" (شِبْه-شَبَه) yani benzer, eş manasındadır. İkinci kullanıma gelince, telaffuzu "misl" biçimindedir ve iki şey arasında herhangi bir bakımdan benzerlik (مَشَابَهَة) manasındadır. "Mesel" in ihtiva ettiği ikinci sıradaki manasıyla, benzerliği ifade maksadıyla kullanılan ifadelerin genelini içine alan daha genel bir mana amaçlanır. Yani benzerliği ifade eden lafızlardan "nidd" (ن د) ile sadece özde benzerlik; "şibh" (شِبْه) ile sadece nitelikte benzerlik; "müsavi" (مَسَاوِي) ile de sadece nicelikte benzerlik ortaya

→ →

cevâhiri'l-kâmûs (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, 1975), 32/384.

³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4135.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4136.

³⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1405/1985), 1/407.

³⁶ İsmail Durmuş, "Mesel", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 29/293.

³⁷ Yakup Kızılkaya, "Arap Dilinde Meselin Darbı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (Aralık 2014), 281-296.

konulmak istenir. Diğer taraftan “misî” (مِثْل) terimi ise bütün bu anlamları ihtiva eden bir tabirdir. “Misî” ile yapılan benzetme diğer benzetmelere kıyasla daha genel bir benzetmedir. Aynı zamanda müşâbeheth için ortaya atılmış bütün anlamları içerir.³⁸

6. Kur'an'da Mesel Kavramı

“Emsâlü'l-Kur'ân” ifadesi, Ulûmu'l-Kur'ân içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'deki meselleri konu edinen ilim dalını tanımlamaktadır. Mesel kelimesi tekil olarak Kur'an'da altmış dokuz kez geçerken, çoğulu olan emsal dokuz defa geçmiştir. Emsâlü'l-Kur'ân, âyetlerin ihtiva ettiği anlam ve amacın insanın ruhuna tesir edecek ve hayranlığını celbedecek şekilde kısa ve özlü ifade edilmesi olarak tarif edilir.³⁹

Hemen bütün dil ve kültürde karşımıza çıkan Emsâlin, önceki semavî kitaplarda da sıklıkla kullanıldığına şahit olunmaktadır. Nitekim bilinen en eski mesellere örnek olarak Hz. Lokman'ın hikmet dolu ifadelerine işaret edilebilir. Kutsal kitabımızda fesahat ve belâgat noktasında oldukça gelişmiş bir konumda olan ve muhatap alınan Arap toplumuna karşı bir usul olarak mesellere yer verildiği görülmektedir. Bu mesellerin lafız ve anlam yönüyle Arap edebiyatında ve hadislerde mevcut olan örneklerle benzemeyip farklı ve Kur'an'a has özelliklere sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Bu bağlamda kıssaları da meseller kapsamında değerlendirmek mümkündür.⁴⁰

7. Hadiste Mesel Kavramı

“Emsâlü'l-hadîs” Resûlullah'ın meselleri hakkında Hadis literatüründe kullanılan ifadedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Arap dilinin en üst düzeyde konuşulduğu bir toplumda dünyaya gelmiş ve yetişmiştir. Bu sebeple Arapça'nın inceliklerine vakıf olup konuşmalarında mesellere yer verirdi. Bu noktada da ihtiyaçtan fazla konuşmaz ve göstermelik hareketlere asla başvurmazdı.

Hz. Peygamber'in mesellerinin niceliğine dair sahabeden Abdullah b. Amr b. As'ın 1000 mesel öğrenip ezberlediği ifadesi⁴¹ bu örneklerin çokluğu konusunda bir fikir vermektedir. Hadislerdeki meseller de anlaşılması güç mevzuların tıpkı Kur'ân-ı Kerim'de olduğu gibi karşılaştırma esasıyla temsille izah edilmesidir. Örneğin Cenâb-ı Hakk'ın Rasûlü aracılığıyla insanlığa ulaştırdığı ilim ve hidayet toprakla buluşan sağanak yağmur gibidir. Bu yağmur karşısında insanlar üç gruba ayrılır. Bir kısmı bu yağmur suyunu tamamen emen ve çok miktarda bitkinin yetiştiği verimli bir toprağa benzemektedir. İkincisi yağmuru içine çekmeyen ve diğerlerinin yararına tutan killi toprağa benzemektedir. Üçüncü grup ise bu yağmurdan hem kendisi faydalanmayan ve hem de diğerlerinin ya-

³⁸ Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân* (Dimaşk: Dâru's-Şâmiyye, 1992), 759.

³⁹ Bedrettin Çetiner, “Mesel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/299.

⁴⁰ Çetiner, “Mesel”, 29/299-301.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/203.

rarlanmasına fırsat vermeyen kaygan toprağa benzemektedir.⁴²

Oldukça veciz konuşan Hz. Peygamber'in darbimesel şeklinde yaygınlaşan özlü sözleri, hadislerde karşımıza çıkan ikinci çeşit meselleri oluşturmaktadır. Nitekim Huneyn Gazvesi esnasında çarpışmanın şiddetlendiği sırada beyan ettiği, "Bu tandirin kızıştığı zamandır"⁴³, "İktisatlı davranan muhtaç olmaz"⁴⁴ ile "Öyle sözler vardır ki işiteni sihirlenmiş gibi tesiri altına alır"⁴⁵ hadisleri bu çeşidin başlıca misalleridir. Bu arada Hz. Peygamber'den sadır olan bir kısım emsalin anlam olarak daha önce Cahiliye Araplarınca bilinmiş olduğu düşünülebilir.⁴⁶

8. Hilyetü'l-Evliyâ Adlı Eserde "Meseler" Dair Örnekler

Bu başlık altında Hilyetü'l-Evliyâ isimli eserde yer alan meseller ele alınacaktır. Burada yer alan konular ve zikredilen rivayetler sened açısından tahrir edilmeye ihtiyaç duyabilir. Ancak bizim burada yaptığımız çalışma sadece mesellere yer vermekle sınırlı tutulacak ve rivayetlerin sened yönünden tahrirci yapılmayacaktır. Zira bu ayrı bir çalışma gerektiren ve İslam tarihinin konusu olmanın dışında hadis ilmini ilgilendiren bir husustur. Mesellere dair örnekler verilirken makalenin hacmini artırmaktan kaçınmak için Arapça metinlere burada yer verilmemiştir.

8.1. Geceyi Uykusuz Geçirenin Misali

Gerek Kur'ân-ı Kerîm de gerekse Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerine baktığımızda geceyi kıyamda geçirmeye dair teşvik eden ayet ve hadisleri görmek mümkündür. "Gecelerini Rablerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler."⁴⁷ ayeti geceyi kıyamda geçirmeye teşvik ederken Hz. Peygamber (s.a.s.) de geceyi kıyamda geçiren kimsenin cennete esenlikle gireceğini bizlere haber vermiştir.⁴⁸ Aşağıda zikredeceğimiz rivayette de bu anlamda sahabenin yaptığı fedakarlık ve gayret anlatılmaktadır.

Ebü Erâke anlatıyor: "Hz. Ali sabah namazını kıldı ve güneş bir mızrak boyu yükselinceye kadar oturduğu yerde kaldı. Sanki bir sıkıntısı vardı. Sonra şöyle dedi: "Resûlullah'ın ashabında öyle davranışlar gördüm ki onlara benzeyen başka kimseyi göremedim. Onlar toz toprak içinde sararmış solmuş bir şekilde sabahı ederlerdi. Gözleri keçilerin dizi gibi şişmiş olurdu. Geceyi Allah'ın kitabını okuyarak ayakları ile alınları arasında gidip gelerek geçirmiş olurlardı. Allah'ın adı anıldığında ağacın rüzgarlı bir günde sallandığı gibi sallanırlardı. Vallahi el-

⁴² Yaşar Kandemir, "Mesel", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/297.

⁴³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi' u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire, 1374-75/1955-56), "Cihad", 76.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/447.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâil b İbrâhîm Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Tib", 51.

⁴⁶ Kandemir, "Mesel", 29/297.

⁴⁷ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Furkân 25/64.

⁴⁸ Ebû İsâ Muhammed b. İsbâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk Tirmizî, *Sünen*, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Kiyâmet", 42.

biseleri ıslanıncaya kadar gözlerinden yaş sel olurdu. İnsanlar sanki bundan gafil kaldılar.⁴⁹

8.2. Dünyada Müminin Misali

Selmân el-Hayr şöyle demiştir: “Dünyada müminin misali, hastalığını ve ilacını bilen doktorunu yanında gezdiren hastaya benzer. Kendisine zarar veren bir şeyi istediğinde doktoru onu engeller ve “Ona yaklaşma! Sana zarar verir”, der. Acısından kurtuluncaya kadar bu şekilde onu korur. Aynı şekilde müminin de canı başkasına hayat veren nimetlerden birçok şeyi ister. Allah ona vermez ve yasaklar, ruhunu alınca da cennete sokar.”⁵⁰

Kur’an-ı Kerim’de bizlere dünya hayatının bir imtihan yeri olduğunu haber verilirken⁵¹ yine iman edenlerin “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız.”⁵² ayetiyle imtihana tabi tutulacaklarını bildirmektedir.

Burada verilen örnekle bazen insanların arzu ve istekleri doğrultusunda elde edemediklerinin kendileri için de kayıp değil bir kazanç olabileceği anlatılmak istenmiştir.

8.3. Mümin Kalbinin Misali

Ebû Ubeyde b. Cerrah şöyle der: “Müminin kalbi kuş tüyü gibidir. Her gün defalarca bir oyana bir bu yana savrulur durur.”⁵³

Ebû Musa şöyle demiştir: “Kalp adını kaybolmak yön değiştirmekten almıştır. Dikkat ediniz kalp bir ağacın dalına takılmış havada duran bir tüy gibidir. Rüzgar onu bir o yana bir bu yana çevirir durur.”⁵⁴

Huzeyfe kalpleri tavsif ederken şu ifadeleri kullanmıştır: “Dört türlü kalp vardır. Kılıflı örtülü kalp bu kalp kafirin kalbidir. İki yüzlü kalp münafığın kalbidir. Saf ve içinde bir yanan bir kandilin bulunduğu kalp ise müminin kalbidir. Bir de içinde nifak ve imanın bulunduğu kalp. Onda bulunan imanın hali tatlı su ile sulanan ağaç gibidir. Nifak içinde olan kalbin hali ise kan ve irinle beslenen yara gibidir. Bunlardan hangisi diğerine galebe çalarsa, o öbürünü bastırır ve getirir.”⁵⁵

Ebû Ubeyde (r.a.)’den rivayetle Resûlullah şöyle buyurmuştur “İnsanoğlunun kalbi serçe gibidir, günde yedi defa döner durur.”⁵⁶

Sözlükte “bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek”⁵⁷ gibi anlamlara gelen kalbin karşılaştığı olay ve durumlar karşısında değişken bir yapıya sahip ol-

⁴⁹ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Musâ b. Mihrân el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1974), 1/76.

⁵⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/207.

⁵¹ el-Mülk 68/2.

⁵² el-Bakara 2/155.

⁵³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/102.

⁵⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/263.

⁵⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/267, 4/385.

⁵⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/216.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/685.

duğu bilinmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yapmış olduğu "Ey kalpleri çeviren Allah'ım! Benim kalbimi Sen'in dînin üzerine sâbit kıl."58 duası da bu anlamda dikkat çekmektedir. Burada zikredilen mesellerde de kalbin değişken durumları hayatın içerisinde farklı örneklerle ifade edilmiştir.

8.4. İmam/Lider Temiz Suya Benzer

Ebû Müslîh el-Havlânî şöyle demiştir: "İmam (lider, devlet başkanı) güçlü, duru ve temiz olan bir kaynağa benzer. Bu kaynağın suyu büyük bir nehre dökülür. İnsanlar da gidip bu nehirde yıkanır. Kaynağın duruluğu onlara sirayet eder. Ancak kaynağın suyu bulanık olursa nehir de bulanık akar." Buradan da anlaşılacağı üzere halk, ancak imamla, imam da ancak halkla birlikte ayakta durabilir. Temiz su kaynağı örneğiyle topluma yön veren, onlara rol model konumunda bulunan kişilerin tutum ve davranışlarında daha dikkat etmeleri gerektiği, onların iyi ve güzel olmalarına karşın toplum bireylerinin de su gibi saf ve temiz olmaları hususu bu benzetme ile ifade edilmektedir.

"Yine imam ile halkın durumu tek direk üzerinde duran çadıra benzer. Direk de ancak iplerle veya kazıklarla ayakta durabilir. Her kazığın çıkarılışında ise direk daha da gevşer."59

8.5. Helal Mal İle İnfak Yapmanın Misali

Hz. Aişe'den rivayetle Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Helal malından veren bir kulun sadakasını Allah kudretiyle alır ve sizden birinin deve yavrusunu alıp büyütmesi gibi onu büyütüp Uhud dağı gibi yapar."60

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayetle Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Şu Uhud Dağı kadar altınım olsa bu beni mutlu etmez. Bir borcu ifa etmek için bıraktığım dışında, fazladan bir dinar ile üç gün geçirmeyi arzu etmem."61

8.6. Ümmetin Misali Yağmur Gibidir

İbn Ömer'den (r.a.) rivayetle Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Benim ümmetim yağmura benzer. Evveli mi yoksa sonu mu daha hayırlıdır bilinmez!"62

8.7. Müminin Benzetildiği Misaller

Müverrik el-İclî şöyle demiştir: "Dünyada mümini benzetebildiğim tek misal, denizde bir kütüğe tutunup, belki Allah kurtarır diye 'Ya Rab! Yâ Rab!' diyen adamdır."63

Humeyd b. Hilal şöyle demiştir: "Çarşıda Allah'ı anan kimse kuru ağaçlar arasında yeşil ağaca benzer."64

Muhammed b. Sîrîn şöyle dedi. "Oturduğu zaman terliklerini çıkarmayan kişi, yükü indirildiği halde semeri üzerinde bırakılan hayvan gibidir."65

58 Tirmizî, "Kader", 7.

59 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/126.

60 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/186.

61 Müslim, "Zekât", 32; Buhârî, "İstikrâz", 3; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/231.

62 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/130.; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/231.

63 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/235.

64 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/252.

65 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/275.

Mâlik b. Dinar şöyle dedi: “Ey İnsanlar! Mümin iğneli diken yiyen koyun gibidir. Yer ama çektiği acıdan dolayı faydası olmaz.”⁶⁶

Mâlik b. Dinar şöyle dedi: “Mümin kişi inci gibidir. Bu inci nerede olursa olsun güzelliği hep üzerinde olur.”⁶⁷

Mekhûl der ki: “Müminler zorluk çıkarmayan yumuşak huylu kimselerdir. Bir bakıma uysal deve gibidirler. Zira uysal deveyi sürsen harekete geçer. Kayanın üzerine bile çöktürmek istersen çöker.”⁶⁸

Hani b. Külsüm şöyle dedi: “Fakir mümin, doktora giden ve doktorunda rahatsızlığını bildiği bir hasta gibidir. Nefsi bazı şeyleri çeker, ama bunları yiyecek olsa helak olur. Aynı şekilde Allah da, mümin kulunu (helak olmaması için fakir bırakarak) dünyaya karşı korur.”⁶⁹

Şakîk el-Belhî'nin şöyle dediğini işittim: “Mümin, hurma ekip de hurmaların dikenli olmasından korkan kişi gibidir. Münafık ise diken ekip de meyve toplama beklentisi içinde olan kişi gibidir. Dikkat edin! Her kim bir iyilik yaparsa Allah bu iyiliğe en güzeliyle karşılık verir ve iyilerle kötülerini asla aynı konumda tutmaz”⁷⁰

Burada zikredilen misaller bağlamında mümin, farklı durum ve davranışlarında sergilediği tavırla denizde çaresiz kalıp kütüğe tutunan ve yakaran kimseye çarşıda, Allah'ı anan kişi yeşil ağaca, nerede olursa olsun duruşuyla inci gibi olması gerektiğine, yumuşak huylu tavrıyla uysal bir deveye benzetilmiştir.

8.8. Mümin, Yeşil Ekine Benzer

Sahabeden Kâb b. Malik (r.a.)'in rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Mümin, yeşil ekin gibidir. Rüzgâr hangi yönden eserse onu o tarafa yatırır, rüzgâr durduğunda tekrardan doğrulur. İşte mümin de böyledir; o, maruz kaldığı zorluk ve musibetler karşısında eğilir ancak yıkılmaz. Kâfir ise esnek olmayan selvi ağacına benzer ki Allah onu istediği zaman kökünden söküp devirir.”⁷¹

Müminin dünya hayatında başına gelebilecek sıkıntılara karşı sergilemesi gerek tavır anlamında eğilip bükülen ama asla yıkılmayan, isyan etmeyen sabreden bir şahsiyete sahip olması hususu imanın kâmil olduğunun en büyük ispatlarından birisidir. Bu anlamda yeşil, taze ekin gibi olmalıdır.

8.9. Âlimler Yol Gösteren Yıldızlar Gibidir

Ebû Kılâbe şöyle demiştir: “Âlimler yol gösteren yıldızlar ve takip edilen liderler gibidirler. Âlimler kaybolursa, insanlar yollarını şaşırırlar ve âlimlerin peşini bırakırlarsa yollarını kaybederler.”

⁶⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/377.

⁶⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/377.

⁶⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/180.

⁶⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/119.

⁷⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/71.

⁷¹ Buhârî, “Tevhid”, 31; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/173.

8.10. Âlimler Tuz Gibidir

Yahya b. Ebû Kesir şöyle demiştir: "Âlimler tuz gibidir, her şeyi bozulmaktan korurlar. Ama tuz bozulursa onu hiç bir şey koruyamaz."⁷²

8.11. Heva Ehli Münafıklara Benzer

Ebû Kılâbe şöyle demiştir: "Heva ehli münafıklara benzerler. Allah münafıkları, sözlerinin ve amellerinin değişik olduğunu buyurdu. Bunun neticesi de dalettir. Heva ehli hevalarında farklılar ama hepsi de savaşta birleşiyorlar."⁷³

8.12. Beş Vakit Namaz Misali

Enes'den rivayetle Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Birinizin evinin kapısının önünde bir nehir aksa ve o kimse bu nehirde günde beş defa yıkansa, kirden bir eser geriye kalır mı? Beş vakit namaz işte buna benzer. Allah beş vakit namazla günahları temizleyip yok eder."⁷⁴

8.13. Hikmet Taşıyan Kişinin Misali

Ebû Musa el-Eş'arî'den rivayetle Hz. Peygamber: "Hikmet taşıyan kişi misk taşıyan kimse gibidir. Yanında oturduğunda sana hikmet vermese bile kokusunu hissedersin. Kötü arkadaş ise demirci gibidir. Yanında oturduğunda körüğüyle üfler, isinden ve dumanından senin üstümü kirletir."⁷⁵ buyurmuştur.

8.14. Âlim ile Cahil Kişinin Misali

Ebû Hazım (Seleme b. Dinar) şöyle demiştir: "Âlim ile cahil, inşaat ustası ile ameleye benzer. Usta elinde malasıyla bina ve konaklarda hep üsttedir. Amele ise devamlı olarak bir yukarıya çıkar bir aşağıya iner. Çamuru boynuna koyup tahta üzerinde ustaya taşır. Tahtanın altı boş ve yüksektir. Kayıp düşmesi halinde canından olur. Ancak ustanın yanına çamuru taşımak üzere bu tahtanın üzerinde düşme korkusu içinde gidip gelmek zorundadır. Ustaya düşen ise kendi görüşüne ve takdirine göre belirlediği bir yere çamuru dökmek için amele malasıyla işaret etmektir. Sağ salim bitirdiklerinde usta ücretin onda dokuzunu alır. Amele ise düşüp canını verse de ancak kalan onda birini alçaktır. Âlim de aynı şekildedir. İlminden dolayı sevabı kat kat fazlasıyla alır."⁷⁶

8.15. Allah İçin Nasihat Eden Kişinin Misali

Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "Allah'a itaat için amelde bulunmak istiyorsan Allah için nasihat etmeye ve ilmini Allah için kullanmaya çalış. Zira nasihatte bulunmayan kişinin ameli de kabul görmez. Allah için nasihat de ancak kişi Allah'a itaat ediyorsa kamil bir nasihat olur. Böylesi bir kişi kokusu da, tadı da güzel olan meyveye benzer. Allah'a itaat de bu meyve gibidir. Allah'a itaat meyvenin kokusu nasihat, tadı da ameldir."⁷⁷

Lokman Hekim, oğluna şu şekilde nasihat etmiştir: "Zikredenler ile gaflet

⁷² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/67.

⁷³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/287.

⁷⁴ Buhârî, "Mevâkîf", 6.

⁷⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/104.

⁷⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/245.

⁷⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 4/36.

içinde olanların birbirine göre durumu, ışık ile karanlığın birbirine durumu gibidir.”⁷⁸

8.16. Ameli Olmadan Dua Eden Kişi

Ameli olmadan dua eden kimse ile ilgili olarak şu benzetme yapılmıştır: “Ameli olmadan dua eden kişi oksuz yay atmaya çalışan kişi gibidir.”⁷⁹

8.17. İlim Öğrenip Onunla Amel Etmeyen Kişinin Durumu

Vehb b. Münebbih şöyle dedi: “İlim öğrenip de onunla amel etmeyen kişinin durumu, hasta olan ancak elindeki ilaçla kendini tedavi etmeyen tabibin durumu gibidir.”⁸⁰

8.18. Müminin Kalbi Ayna Gibidir

Meymun b. Mihran şöyle dedi: “Kul bir günah işleyince o günahtan dolayı kalbine siyah bir nokta konur. Tövbe ettiği zaman da o günah silinir. Müminin kalbi ayna gibidir. Temiz olduğu zaman şeytan hangi yönden gelirse gelsin onu gösterir.”⁸¹

8.19. Kur’ân’ı Okuyup Onunla Amel Etmeyenlerin Misali

Kur’ân-ı Kerîm, insanlara hak yolu gösteren bir hidâyet rehberi, mü’minler için bir rahmet, kalpteki hastalıklar için de bir şifâdır. O aynı zamanda Cenâb-ı Hakk’ın izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkararak, Allah Teâlâ’ya yaklaştıran ilâhî bir rehberdir. Bildiklerini tatbik etmeyen âlim, kitap yüklü merkep⁸² misâli, mânâsız bir hamallık yapar. İlim, kişiyi Hakk’a, hakîkate, takvâyâ, sâlih amellere sevk ediyorsa ilimdir.

Peygamber (s.a.s.) “Allah’ım! Fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, doymak bilmeyen nefisten ve kabul edilmeyen duadan Sana sığırım.”⁸³ duasıyla faydalı olan ilmi talep etmiştir.

İlmi ile amel olamayan kişinin durumu Ebû Nuaym’ın Hilye’sinde şu örneklerle anlatılmıştır:

Şakik b. Seleme şöyle demektedir: “Zamanımızın kurruları kabarık yünlü koyunlar gibidir. Kişi onlardan birinin yününü kesince cılız olduğunu görür ve “Yazıklar olsun sana!”⁸⁴

Avn b. Abdillâh b. Utbe bildiriyor: “Kur’ân’ı bırakıp da hadis ilmi tahsil etmek isteyen, içinde koyun olan bir ağıl kapısını tutan, oradan geçen bir ceylanın peşinden gidip dönüşünde koyunların çıkıp gittiğini gören ve böylece ne koyunları elde edebilen ne de ceylanı yakalayabilen adama benzer.”⁸⁵

Ebû Rezin der ki: “Bu zamanın Kur’an hafızları sahte gümüş para gibidir.

⁷⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 4/38.

⁷⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 4/53.

⁸⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 4/71.

⁸¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 4/89.

⁸² el-Cuma 62/5.

⁸³ Müslim, “Zikir”, 73.

⁸⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 4/104.

⁸⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 4/245.

Zorluk anında sahte olduğu ortaya çıkar."⁸⁶

8.20. Ehl-i Beytin Misali

İbn Abbas'dan rivayetle Rasûlullah şöyle dedi: "Hiç şüphesiz içinizde benim Ehl-i beytimin misali, Nuh'un kavmi içerisindeki gemisine benzer, ona binenler kurtulmuş, ondan kaçanların hepsi boğulmuştur."⁸⁷

8.21. Âlimler Gökyüzündeki Yıldızlar Gibidir

Ebû Müslim Havlani şöyle dedi: "Yeryüzündeki alimler gökyüzündeki yıldızlar gibidir. Yıldızlar gözükmünce insanlar yollarını bulabilir, yıldızlar kaybolunca insanlar yollarını kaybeder."⁸⁸

8.22. Kötü Âlimlerin Misali

Vüheyb b. el-Verd der ki: "Kötü âlimler hakkında şöyle bir benzetme yapıldı. Kötü âlim su kanalında olan taş gibidir. Ne kendisi suyu içer, ne de bir ağacın sulanması için suyu bırakır."⁸⁹

8.23. Allah İçin Birbirini Sevenler

Kâ'b el-Ahbâr şöyle dedi: "Allah için birbirini sevenler için (cennette) kırmızı yakuttan, üst tarafında yemiş bin odanın bulunduğu bir sütun olacaktır. Alınlarında "Bunlar Allah için birbirlerini sevenlerdir" yazılıdır. Bunlardan biri aşağıdakilere baktığı zaman güneşin dünyayı aydınlatması gibi ışık saçacaktır. Bundan dolayı cennet ahali: "Birbirlerini Allah için sevenlerden biri bakmıştır" derler ve mehtaplı gecede aya benzeyen yüzüne bakarlar."⁹⁰

Allah için birbirini sevmenin âhirette kişiye kazandıracığı mutlu sonu bizlere haber veren hadîs-i şerifte hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet günü Rab-bimiz tarafından gölgelendirilecekleri ifade edilmektedir.⁹¹

8.24. Ümmetin Durumu Hamile Kadına Benzer

Nevf el-Bikâlî şöyle dedi: "Bu ümmet çocuğunu doğurmakla rahatlaması umulan hamile kadına benzer. Bu ümmet de belalara maruz kaldığı zaman kıyametin kopmasından başka bir çıkış yol ve kurtuluş yolu olmaz."⁹²

Ümmetin durumunu hamile bir kadına benzeten ifadede nasıl ki hamile bir kadın kendi çocuğunu dünyaya getirinceye kadar çeşitli zorluk ve sıkıntılara katlanıyorsa ümmetin de kıyamet kopuncaya kadar farklı sıkıntı ve meşakkatlerle imtihan edileceği hususu bizlere bu örnekle anlatılmaktadır

8.25. Şeytanlar Çekirgelere Benzer

Hassan b. Atiyye şöyle dedi: "Şeytanlar çocuk bakımından bir bahçeyi doldurmuş çekirgelere benzer. Bu bahçeye giren bir adam her bir adım attığında çekirgeler sağa sola kaçırlar. Şayet Allah onları bize görme yetisi verseydi, her

⁸⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/239.

⁸⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 4/306.

⁸⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/120.

⁸⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/146.

⁹⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/380.

⁹¹ Tirmizî, "Zühd", 53.

⁹² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/50.

şeyin üzerinde bir şeytanın olduğunu görürdük.”⁹³

8.26. Beytül-Makdis'in Misali

Şeybani şöyle dedi: “Kutsal kitaplarda Beytül-Makdis'in misali içi akreplerle dolu bir bardak gibidir.”⁹⁴

8.27. Verdiği Sadakadan Dönen Kimse

İbn Abbas'dan rivayetle Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Verdiği sadakayı geri isteyen kişi, yediğini kustuktan sonra tekrar onu yiyen köpek gibidir.”⁹⁵

8.28. Âlimler Zakkum Ağacı Gibidir

Hişâm ed-Düstüvâî şöyle dedi: “İsa b. Meryem şöyle derdi: “Ey Âlimler Topluluğu! Siz, zakkum ağacı gibisiniz. Gülü bakanın hoşuna gider, tadı ise yiyeni öldürür. Sizin sözünüz hastalığı iyileştirmeyen ilaçtır. Amelleriniz ise deva kabul etmeyen bir hastalıktır. Hikmet ağızlarınızdan çıktığı ve onunla kulaklarınız arasında dört parmak mesafe olduğu halde kalpleriniz idrak etmiyor.” Ey Âlimler Topluluğu! Allah dünyayı azmanız için değil amel etmeniz için önünüze sermiştir. Ey Âlimler Topluluğu! Amel etmek için değil de anlatmak için ilim talep eden nasıl alim olur. İlim başınızın üstünde, amel ise ayaklarınızın altındadır.

Bir başka mesel de âlimler doktora benzetilmiştir: “Âlim doktor gibidir. İlacı ancak hastalığın olduğu yere koyar.”⁹⁶

8.29. Dünya Üzerine Bal Sürülmüş Bir Ekmeğe Benzer

Süfyân es-Sevri şöyle dedi: “Dünya üzerine bal sürülmüş bir ekmeğe benzer. Sinek üzerinden geçtiği zaman kanatları kırılacaktır. Ancak kuru bir ekmeğin üzerinden geçtiği zaman sağlam kalacaktır.”⁹⁷

8.30. Allah Yolunda Cihad Eden Kişinin Misali

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayetle Resûlullah şöyle buyurdu: “Allah yolunda cihad edenin misali; aralıksız oruç tutup sürekli namaz kılan kimseye benzer. Allah hangi kulunun kendi yolunda cihad ettiğini en iyi bilendir. Allah, kendi yolundaki mücahidi ya ruhunu alıp Cennete koyma ya da ecir veya ganimetle sağ salim yuvasına döndürme konusunda kefilidir.”⁹⁸

8.31. Mü'min ve İmanın Misali

Ebû Said el-Hudrî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Mü'min ve iman şunun gibidir; Mümin ve imanı halkalı demir kazığa bağlanmış bir at gibidir. At, gezer, dolaşır, otlar sonra bağlandığı yere geri döner. Mü'min de iyilik yapar, sonra günah işler, şaşır yanılır ancak nihayetinde imanına geri döner. Öyleyse iyilere ikramda bulununuz, iyiliklerinizi ve güzelliklerinizi mü'minlere yöneltiniz!”⁹⁹

⁹³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/75.

⁹⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/107.

⁹⁵ Buhârî, “Hibe”, 30.; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/144.

⁹⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/368.

⁹⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/55.

⁹⁸ Buhârî, “Cihad ve Siyer”, 2.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/86.

8.32. Kur'an Hâfızı Olan Kimse, Devesi Bağlı Olan Sâhibine Benzer

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kur'an hâfızı, devesinin yularını elinde tutan kişiye benzer. Kişi devesinin yularına sahip olursa deveyi elinde tutar. Eğer onu ihmal ederse kaçıp gider."¹⁰⁰

8.33. Kur'an Okumayan Mü'min Misali

Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin (r.a.) rivayetine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kur'an tilavet etmeyen mü'min hurmaya benzer: Tadı güzeldir ancak kokusu yoktur. Kur'an okuyan münafık fesleğene benzer: Kokusu hoştur ancak tadı acıdır. Kur'an okumayan münafık Ebû Cehil karpuzuna benzer: Tadı acıdır kokusu da yoktur."¹⁰¹

8.34. Dini Konularda Kendi Görüşünce Amel Edip Kişinin Misali

İmam Şafii şöyle demiştir: "Dini konularda kendi görüşünce amel edip sonra tövbe eden kişinin durumu aklını kaybedip de tedaviyle kendine gelen kişi gibidir. Ancak aklı az yerine gelince yine aynı işe kalkışır."¹⁰²

Sonuç

Hz. Peygamber, Arap dilinin en üst düzeyde konuşulduğu bir toplumda dünyaya gelmiş ve yetişmiştir. Bu sebeple Arapça'nın inceliklerine vakıf olup konuşmalarında mesellere yer verirdi. Bu noktada da ihtiyaçtan fazla konuşmaz ve göstermelik hareketlere asla başvurmazdı. Resûlullah'ın konunun daha iyi anlaşılması ve kavranması amacıyla meselleri kullandığı malumdur.

Ebû Nuaym hayatı ve eserleriyle çok yönlü İslâm âlimleri arasında yer almaktadır. Nitekim kaynaklar kendisinden Tâcu'l-Muhaddisîn, el-İmâmu'l Celîl, el-Hâfızu'l-Kebîr, eş-Şeyh ve Muhaddisu'l-Asr şeklinde bahsetmiştir. Konumuzun ana mihverini oluşturan ve 800 kadar zâhid ve sūfinin hayatlarına yer verilen Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-Evliyâ'sı alanının en güzel örneklerinden birisidir.

Biz burada Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-Evliyâ adlı eserinde yer alan mesellere dair örnekleri vermeye çalıştık. Müellifimizin eserinde karşımıza çıkan meseller günlük hayatımızda hemen her alanda muhatap olunan bir konudur.

Hilyetü'l-Evliyâ'da yer alan hususlar ile ilgili olarak bir takım eleştiriler de yapılmıştır. Gerek bu çalışmanın amacının dışında yer alması ve gerekse konu bütünlüğünün bozulmaması için bu hususlara yer verilmemiştir. Ancak konumuz olan meseller bağlamında bu eleştirilerin ifade edildiğine dair bir hususla karşılaşılmamıştır. Bununla birlikte meseller bir metot olarak kabul edilirse bu eserde yer alan benzetmelerin de muhatabın zihin dünyasında konunun daha etkin ve kalıcı olması düşünülerek yapıldığını ifade etmemiz yerinde olacaktır.

Author Contributions / Yazarların Katkısı: This article is a work with two authors. The contribution of the aforementioned authors to the preparation of

¹⁰⁰ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 23; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/320.

¹⁰¹ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 17; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 9/59.

¹⁰² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 9/113.

the article is equal. / Bu makale, iki yazarlı bir eserdir. Makalenin hazırlanmasına söz konusu yazarların katkısı eşittir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynaklar

- » *Kur'ân-ı Kerîm Mealî*. çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- » Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 4 Cilt. Nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1405/1985.
- » Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâîl b İbrâhîm Cu'fî. *Sahîhü'l-Buhari*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- » Çetiner, Bedrettin. "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/299-301. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- » Dönmez, Mustafa. "Ebû Nuaym ve et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (Ocak 2007): 321-350.
- » Durmuş, İsmail. "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/293-297. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- » Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1974.
- » İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu eb-nâi'z-zamân*. thk: İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sakâfe, 1388/1968.
- » İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1994.
- » İsfahânî, Ebû Nuaym. *el-Hilyetu'l-evliya*. çev. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız. 10 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.
- » İsfahânî, Ebû'l-Kâsim Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Dimaşk: Daru's-Şamiyye, 1413/1992.
- » Kandemir, Yaşar. "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/297-299. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- » Keskin, Yusuf Ziya. *Ebû Nu'aym el-İsfahânî*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.
- » Kızılkaya, Yakup. "Arap Dilinde Meselin Darbı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 42 (Aralık 2014), 281-296.
- » Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. 5 Cilt. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru'lhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374/1954.
- » Türer, Osman. "Ebû Nuaym el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/201-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- » Türer, Osman. "Hilyetü'l-Evliyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- » Tobay, Ahmet. "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı Ve Eserleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1997), 81-97.
- » Yavuz, Yusuf Şevki, "Delâilü'n-Nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/115-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- » Zebîdî, Murtaza Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatu Hükümeti Kuveyt, 1975.
- » Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiratu'l-huffâz*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.